

Մէկ փոթորիկ մը որ նրմանն եղած չէր :
Ծառն ըհ չընէր . եղէգը վար կը պառկէր :
Քանի գընաց՝ հոնն ու քամին կատղեցաւ .
Ելաւ կաղնին ու արմատով վար ընկաւ ,
Ան կաղնին որ գլուխն ամպերուն կը դըպչէր ,
Ու ոտուըններն ինչուան դըժոխք էր հասեր :

ԼԱՅՈՒԹԻՆ

ԱՇԽԱՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Չինկեանէ ապօրին Վրայ Գեղեհութիւն :

ԼՐԵԻԵԼՑՈՑ մէջ սովորական խօսք
մը եղած է որ կ'ըսեն թէ աշխարհքիս
երեսը եօթանասուն ու երկուս ու կէս
ազգ կայ , ու աս կէս ազգը չինկեանէ
ըսուածն է : Լ'ս խօսքը թէպէտ կա-
տակով կ'ըսեն շատերը , բայց ոմանք
ալ կը հաւտան , ու կ'ըսեն թէ ամէն
ազգին ալ թափթըփուքը կամ գիրտը
սեպելու է աս ազգը . ուրիշներ ալ
կան որ ստոյգ տեղեկութիւն մը կը
փափաքին ունենալու աս զարմանալի
ազգին վրայ . անոր համար մենք ինչ
որ կըցանք հաւաքել ասոնց վրայ՝ հի-
մակուհիմա հոս համառօտ կերպով
մը կը դնենք :

Հատ մարդիկ եղան որ Չինկեա-
նէներուն պատմութիւնը գրել ուզե-
ցին , բայց գլխաւորներն են Արեւման ,
Պորթ , Վրամպ ու Ֆրոսսար . մենք
ալ աւելի ասոնցմէ կ'առնենք գլխա-
ւոր տեղեկութիւնները :

Լ'ս թափառական ժողովրդեան գրե-
թէ ամէն ազգ ու ամէն տեղ տարբեր
տարբեր անուններ կուտան . Տաճիկ-
ները չինկեանէ կ'ըսեն , Իտալացիք
ճիւնիարի , Գերմանացիք յիւնիւն ,
Գաղղիացիք պոնտիէն կամ էթիօպիէն ,
Ապանիացիք ճիւնիար , Լ'նգղիացիք
ճիւնիար : Մենք ալ գրաբառի մէջ
գնչուք բառը ասոնց համար ալ կը
գործածենք . իսկ ռամկօրէն Բոլա կ'ը-
սեն ասոնց հայաստանի զանազան
գաւառներուն մէջ : Հիմակուան աշ-
խարհագիրները , մանաւանդ Սալթ-

Պրուն ու Պալաի , աս կարծիքիս վրայ
են թէ աս ազգին բուն հայրենիքը
Հնդկաստանի Սինտ գետին քովերն
է , ու ան կողմերէն ելլելին հիմա
չորս հարիւր տարիի չափ կայ կ'ըսեն :
Լ'ս բանիս յայտնի ապացոյց մը աս է
որ արեւելքի Չինկեանէներուն լեզուն
Հնդկաստանի լեզուներուն շատնման
է . օրինակի համար հոս քանի մը բա-
ռեր դնենք Հնդկաց սանսքրիթ լե-
զունին ու հիմակուան Չինկեանէնե-
րուն լեզունովը :

ՍԱՆՍԳՐԻԹ . ՉԻՆԿԵԱՆԻ .

Շեր	Չեր	Ղուլի
Սանաշ	Սանաշ	Սարդ
Սալի	Սալի	Ղիշեր
Սաթի	Սաթի	Լըծաթ
Փանի	Փանի	Սուր
Տանի	Տանի	Լտամ
Լշի	Լաի	Լին , աչք
Պհի	Փի	Լըկիր

Սիայն թէ ամէն տեղ ասոնց լեզուն
միակերպ չէ , ու մէկմէկէ շատ կը
տարբերին . աս պատճառաւ որ շատ
օտար բառեր առած են ան ազգերու
լեզուներէն՝ որոնց մէջ կը բնակին :
() օրինակի համար , իրենց համարնե-
րուն տասը թուին մէջ կէս մը
Հնդկաց ու Պարսից բառերն են , կէս
մըն ալ Յունաց . որ ասոնք են .

1 Լ*	6 Չօլ
2 Տոյ	7 Լֆլա
3 Թիւն	8 Ունօ
4 Շլա	9 Լնա
5 Փանշ	10 Տեօշ

Կ'երեւայ թէ Իտալիայի ու Ապա-
նիոյ Չինկեանէները մոռցած են ի-
րենց բուն լեզուն , և ուրիշ նոր լե-
զու մը հնարած են որ ճիւնիարի կամ
յիւնիէնի կ'ըսուի : Լ'ս լեզուն բա-
ռերէն շատը իրենց քովէն շինած են ,
կամ Ապանիացուց ու Իտալացուց լե-
զուէն առած . բայց ասոնց նշանակու-
թիւնն ալ փոխեր են , որպէս զի իրենք
միայն կարենան հասկընալ :

Սմանք կ'ըսեն թէ 100,000¹ չափ

¹ Այսինքն պոնտիէն կամ էթիօպիէն :

Չինկեանէ կը գտնուի բոլոր Եւրոպա-
մեծ մասը Տաճկաստանի, Ռուսա-
ստանի ու Լատինայի մէջ. բայց 10
հազարի չափ ալ Վաղղիայի մէջ կայ.
Լատինայի ըստած գաւառը 3000, և
Եւրոպայի 18,000 :

Չինկեանէները կրօնքի կողմանէ
անտարբեր են, ուր որ երթան՝ հոն
իրենց հաւատքն ալ կը փոխեն : Տաճ-
կաստանիները մահմետական են,
Եւրոպայիները ընդհանրապէս քրիս-
տոնեայ :

Եւրոպա եկած ատեննին՝ առջի բե-
րան կ'ըսեն եղեր թէ մենք Եգիպ-
տացի քրիստոնեաներն ենք. երբոր
Յիսուս ծնողացը հետ Եգիպտոս փա-
խաւ, մեր պապերը զինքը չեն ընդու-
նած կ'ըսէին, անոր համար դատա-
պարտուեցան որ իրենք ու իրենց յա-
ջորդները եօթը տարի թափառական
կեանք մը անցընեն : Եւրոպացիք առ-
ջի բերան չգիտնալով ասոնց ինչ մար-
դիկ ըլլալը, հաւտացին ան սուտու-
մուտ խօսքերուն, ու Չինկեանէնե-
րուն ամէն տեղ շատ արտօնութիւն-
ներ տուին. բայց քիչ ատենէն բանը
դուրս ելաւ, ու բռնած կերպերնին
ամենեւին հակառակ ըլլալով իրենց
ձեւացուցած չարքաշութեանը, շատ
տեղերէ վաճառուեցան :

Չինկեանէներուն շատը վրաննե-
րով կը պտըտին տեղէ տեղ, երբեմն
դաշտերու մէջ վրաննին կը դնեն, եր-
բեմն ալ անտառներու մէջ : Բայց
տեղ տեղ, ինչպէս Սաքաւստան և
ուրիշ քանի մը երկիրներ, մասնաւոր
գեղերու մէջ ալ կը բնակին : Արիմի
Չինկեանէներն ալ վրանաբնակ էին,
բայց Ռուսաց տերութիւնը քանի
մը տարիէ 'ի վեր հրաման հաներ է
իրենց որ տուն չինեն ու գեղերու
մէջ կամ քաղաքներու մօտ բնակին :
Չինկեանէներուն հասարակ արհես-
տն է դարբնութիւն, մաղ հիւսել,
մուրացկանութիւն, խաբէական կա-
խարդութիւն և ասոնց նման ցած
սովորութիւնք : Չինկեանէները ու-
րիշ արհեստներու ետեւէ ալ կ'ըլլան,

ուշատ Չինկեանէներ կան էրիկ մարդ
ու կնիկ մարդ՝ որ գետերու աւազը
կը լուանան՝ ոսկի հանելու համար :
1768^{ին} Սարիա թերեզա կայսրուհին
շատ աշխատեցաւ որ ասոնք երկրա-
գործութեան վարժեցընէ, ճար չե-
ղաւ : Եւրոպայէ անօգուտ եղան Յով-
սէփ կայսեր 1782^{ին} ըրած ամենայն
փորձերը՝ զիրենք կը թելու համար :

Թափառական պտըտելու սէրը այն-
պէս արմատացած է ասոնց սրտին մէջ
որ քաղաքական կենաց ամէն վայելքը
փուճ բան մը կը սեպեն : «Տեսայ,
կ'ըսէ պարոն Պորթ, քանի մը Չին-
կեանէի տղաք որ համալսարանի մէջ
կը թուելով՝ շատ երեւելի եղած էին.
բայց ազատութիւն գտնելուն պէս՝
շուտ մը դարձան գնացին նորէն ի-
րենց ազգականներուն հետ առջի
թշուառ ու թափառական կեանքը
անցընելու » :

Թափառական Չինկեանէներուն կը
նիկները աւելի կը ճանչցուն իրենց
կեցած երկրին ժողովրդեան մէջ ստեպ
մտնելով. ասոնց պաշտօնն է հմայու-
թիւն՝ ընելը ու կորսուած կամ ապա-
գայ բաները գուշակել : Եւ աս բանս
շատը ձեռնահմայութեամբ կ'ընեն,
այսինքն ձեռքին գծերուն կամ գծա-
գրութեանը նայելով. շատն ալ բակ-
լայ ու լուբիա բանալով, մարդու մը
կը զուրցեն իր բնաւորութիւնը, մը-
տածմունքը ու բաղդը, որ շատ ծի-
ծաղական ու անխելք բան է : Եւրոպե-
թէ ասոնց մեծ մասը բնութեամբ
շատ խելացի ու սրամիտ ըլլալով, ա-
նանկ վարպետ են իրենց արուեստին
մէջ որ կը ճանչնան մարդու բնաւո-
րութիւնը իրեն դէմքին գծագրու-
թեանէն. ուստի շատ զարմանք չէ որ
կը գտնուին ասոնց խօսքին հաւտա-
ցող պարզամիտ ու դիւրահաւան մար-
դիկ, մանաւանդ գեղերու մէջ : Սո-
վորաբար երբոր ասոնցմէ մէկը կը
սկսի իրեն գուշակութիւնները ընել,
ընկերներն ալ կը սկսին գողնալու խա-

ղող, հաւ, կամ ուրիշ ինչ որ գտնեն : Վերամանիայի ու խալիայի ռամիկները կարծեն թէ ասոնք իշխանութի ունին կախարդութեամբ մէկը մէկալը կապելու, ու կախարդուած մարդիկը արձրկելու : Չինկեանէներուն մէկ արհեստն ալ երաժշտութիւն է . երիկ մարդիկ նուագարան կը զարնեն, կնիկ մարդիկ ձայնով կ'երգեն . ու աղէկ զօրաւոր ձայներ շատ կը գտնուին մէջերնին : Լըւեւքի քաղաքներուն մէջ նոր ռամիկան երգ մը կամ խաղ մը ելլելուն պէս՝ առջի երգողները ասոնք կ'ըլլան : Բնդհանրապէս թափառական Չինկեանէներուն կնիկներն ու տղաքը՝ միայն ցորեկ ատեն իրենց բնակարանէն դուրս կ'ելլեն . իսկ երիկ մարդիկ օրն'ի բուն քուն կ'ըլլան, ու գիշերը կ'ելլեն պտըտելու :

Տեղ տեղ Չինկեանէները մէկ գլուխ մը ունին, ամէնքը հեզութեամբ կը հնազանդին, ու իրենց ըրած աւարներուն ճիշդ հաշիւը կուտան անոր, ինքն ալ ամենուն իր ուզածին պէս կը բաժնէ . ասիկայ ուսին վրայ մէկ խարազան մը ունի՝ որ իր իշխանութեւնը նշան է : Իսկ որ մէկը Չինկեանէի մը հարցընելու ըլլայ թէ ինչո՞ւ այսպէս կը պտըտիք ու մէկ տեղ մը չէք նստիր, պատասխան կը լսէ թէ մեր պանդխտութեւն ատենը դեռ չէ լմնցած :

Կրտսէն թէ Չինկեանէները ամէն հիւանդութեց մէջէն երկուքը միայն կը քանչնան, այսինքն ծաղիկն ու վարդախտը՝ . բայց ասոնք ալ իրենց այնչափ փնաս չեն տար՝ որչափ որ կուտան իրենց կեցած տեղւոյն ժողովրդեանը : Եւ ալ գիտնալու բան մըն է որ թէպէտ և ասոնց անունը գող ելած է, ու կարծիք ալ կայ թէ ինչուան տղաք ալ կը յափշտակեն ու կը տանին, սակայն մարդակեր են ըսողներուն խօսքը սուտ կ'երևնայ, կամ թէ ամէն Չինկեանէներուն վրայ պէտք

չէ առնել . վասն զի ասոնց վրայ գրող սպանիացի, գաղղիացի ու անգղիացի երևելի պատմագիրները ամենևին այսպիսի բան մը չեն յիշեր :

Բայց ստոյգ է որ չկայ ազգ մը որ ասոնց պէս անգութ ըլլայ : Կը խորշին քաղաքականութենէ, հպատակութեան ու աշխատութեան անունն ալ չեն ուզեր լսել . ու համարձակ կրնայ ըսել մէկը թէ ոչ իրենց խղճմտանքը և ոչ քրիստոնէութիւնը, որ զիրենք այնչափ կը պաշտպանէ, ազդեցութիւն մը կ'ընէր ասոնց վրայ, թէ որ իրենց վրայ չտեսնէինք որդիական ու հայրական սիրոյ նշաններ :

Եւ բանական սիրոյ նշանները տեսնելով՝ պէտք է որ քաջալերուին ընկերասէր ու մարդասէր անձինք ամէն ջանք ընելու, որպէս զի Չինկեանէներուն կեանքն ալ մարդկային կենաց համբան մտնէ : Լըդէն աս վախճանիս համար երկու ընկերութիւն հաստատուած է . մէկը Վերամանիայի մէջ, մէկալն ալ Բնգղիայի Սութամփութոն քաղաքը, որ աս բանս գլուխ տանելու մեծ փոյթ ունին : Օանազան դպրոցներ բացին, ու հոն զիրենք կը վարժեցընեն աշխատութեւն, երկայնատութեան և սիրոյ, ու կամաց կամաց ան բարերարները սկսեր են իրենց աշխատանքին պտուղը քաղելու : Բրոպպ Բնգղիացին շատ ջանք ըրաւ Սութամփութոնի ընկերութիւնը ծաղկեցընելու, որ աս օտար ժողովրդեան վիճակը լաւցընէ . մասնաւոր գիրք մըն ալ շինեց աս բանիս համար, որուն մէջ կը հաստատէ թէ Չինկեանէները կրնան կատարել ամէն պարտքերնին, ու քաղաքական կենաց բարիքը վայելել : Եւ թէպէտ իրենց կրօնքի, ընկերութեան ու բարոյականի կողմանէ ունեցած վիճակն խիստ խեղճ է, բայց յուսահատելու ալ չէ :

Ա. Գ.